

ВИЗНАЧЕННЯ ПРІОРИТЕТНИХ АРХІВНИХ УСТАНОВ У ДОСЛІДЖЕННІ ІСТОРІЇ СУДНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Привернуто увагу до державних архівних установ, що зберігають документи з історії суднобудування. Зроблено спробу виділити найбільш перспективні для майбутніх дослідників фонди та систематизувати накопичений у них документальний матеріал за предметно-тематичним спрямуванням.

Ключові слова: суднобудування, державні архіви, документи фондів, класифікація джерел.

Обращено внимание на государственные архивные учреждения, которые сохраняют документы по истории судостроения. Сделана попытка выделить наиболее перспективные для будущих исследователей фонды и систематизировать накопленный в них документальный материал по предметно-тематической направленности.

Ключевые слова: судостроение, государственные архивы, документы фондов, классификация источников.

The article draws attention to the state archival institutions, which retain the documents about the history of shipbuilding. Was made an attempt to identify the most promising for the future researchers funds and to systematize accumulated there documentary material on the subject-thematic focus.

Key words: shipbuilding, State Archives, funds documents, classification of sources.

У наш час дослідження історії суднобудування може відбуватися лише з орієнтацією на новітні підходи аналізу джерельного масиву. Документальне підґрунтя дозволяє комплексно дослідити тему за умови того, що джерела мають доповнювати одне одного, створюючи науково-інформаційний простір для осмислення проблеми у відповідності з динамікою історичного процесу в Україні. Сучасні дослідники залучають історіографічні напрацювання та джерельні матеріали [1]. Автор представленої розвідки вважає, що пріоритет повинен надаватися неопублікованим джерелам, і тому фокусує увагу на документах архівосховищ.

Значна кількість джерел з історії суднобудування міститься в архівах України. Передусім джерела зібрані у Центральному державному історичному архіві України (м. Києва). Серед фондів, що викликають безумовний науковий інтерес і потребують подальшої розробки наступні. Департамент корабельних лісів Морського міністерства м. Києва; Правління товариства пароплавства по Дніпру та його притоках і Другого пароплавного товариства (м. Київ); Канцелярія Миколаївського військового губернатора; Канцелярія старшого фабричного інспектора Київської губернії Міністерства торгівлі і промисловості м. Києва; Південне районне охоронне відділення; Київське губернське жандармське управління [2]. Документи названих фондів за змістовним навантаженням дозволяють виокремити певні аспекти забезпечення

верфей в епоху вітрильного суднобудування головним конструкційним матеріалом – корабельним лісом та визначити складності вирішення цієї проблеми в Україні. Договори, звіти, угоди з питань судноплавства відтворюють перші кроки приватнопідприємницьких кіл на шляху утворення пароплавних товариств із залученням передових для свого часу транспортних засобів. На підставі аналізу звітів карально-охоронних органів стає можливим з'ясування соціальних конфліктів на підприємствах Півдня у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. та наявність певної протидії місцевого середовища щодо проникнення у галузь іноземного капіталу. За аналізом київського архіву потрібно визнати, що за змістовним навантаженням більшість його фондів фрагментарні, і відповідно, представлені в них документи не дозволяють простежити зазначені проблеми у динаміці.

Вагома частина документів збережена в державному архіві Миколаївської області. Згідно з хронологією історії розвитку галузі, до наукового обігу потрібно залучати документи таких фондів, як Миколаївська міська управа; Миколаївська міська дума; Канцелярія Миколаївського градоначальника; Управління Чорноморських адміралтейських поселень; Канцелярія Миколаївського військового губернатора (ф. 230 вважається одним з найбільш інформативних і особливо цінних). Він містить архівні матеріали не лише миколаївського, а й севастопольського походження [3].

У миколаївському архіві більшість документів, що зберігається, стосується історії суднобудування кінця XIX – початку XX ст. та пов'язана з діяльністю заводів «Наваль» і «Россуд»: урядові розпорядження, протоколи засідань правлінь, контракти, технічні умови, звіти про хід будівництва суден, листування про поставку заводам різних механізмів і електрообладнання [4]. Фонди архіву дозволяють відтворити не тільки виробничий поступ підприємств, а й зрозуміти військово-політичні пріоритети кораблебудування того часу в Російській імперії.

Джерельне коло миколаївського архіву доповнюють документи особистих фондів дослідників-краєзнавців А. Л. Журавля і Ю. С. Крючкова [5]. Саме вони у другій половині XX ст. успішно вивчали історію вітрильного суднобудування у провідному центрі України – Миколаєві. Вказана проблематика отримала відображення у документах фонду засновника музею суднобудівного заводу ім. 61 комунара А. Л. Журавля [6]. Його архівним справам притаманний своєрідний сплав першоджерельного та мемуарного матеріалу, хоча в концептуальному плані перевага надавалася радянським традиціям сприйняття історичного минулого.

Найбільш плідним дослідником історії вітрильників став доктор технічних наук, професор Ю. Крючков, який майже 50 років свого життя присвятив розвідкам цієї тематики. Його оригінальна концепція представлена книгами [7], що в більшості дослідницького матеріалу зберігаються в особистому фонді місцевого архіву. Цілісність концепції вченого полягає у висновку: місто створювалось як верф військового флоту, успіхи якої забезпечили в майбутньому становлення і розвиток усіх сфер життєдіяльності Миколаєва. Реалізацію суднобудівних програм Ю. Крючков тісно пов'язує з діяльністю «батьків – засновників міста», видатних історичних особистостей.

Матеріали, що містяться у фондах обласних державних архівів Півдня України, дозволяють сфокусуватися на всіх напрямках суднобудування. Назвемо найбільш вагомні фонди державних архівів – Одеської області: Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора; Канцелярія одеського градоначальника; Головний статистичний комітет Новоросійського краю; Особистий фонд: Скальковський Аполлон Олександрович [8]; Херсонської області: Управління робіт Херсонського торговельного порту Міністерства торгівлі та промисловості (1907-1917 рр.); Херсонський підрайонний комітет Всеросійської професійної спілки робітників металургів м. Херсон; Херсонська філія Миколаївського державного історичного архіву; Вадон Борис Євгенович (колекція документів краєзнавців Херсонщини) [9]; державного архіву м. Севастополя: Благочинний церков Севастопольського округу; Канцелярія Севастопольського градоначальника [10].

У Севастопольському міському архіві створено колекцію мікрофільмів, до якої увійшли документи, відзняті: в Російському державному архіві давніх актів, Російському державному військово-історичному архіві, Російському державному історичному архіві,

Російському державному архіві Військово-морського флоту (м. Москва, Санкт-Петербург). Джерельні матеріали, що були опрацьовані в названих архівах, севастопольські архівісти систематизували за такою тематикою, як «Документи з історії міста Севастополя» (колекція мікрофільмів № 1) та «Канцелярія Севастопольського градоначальника» (колекція мікрофільмів № 3). Частина документів колекції мікрофільмів стосується початку створення Чорноморського військового флоту та історії Севастополя як його бази. Наводяться в колекції документи про значення суднобудівної галузі у розвитку ремісничо-промислового потенціалу міста.

Важлива частина документів з історії суднобудування в Україні зосереджена в архівосховищах Російської Федерації. У Російському державному архіві давніх актів (м. Москва) найбільш змістовними для дослідників будуть фонди: Секретні пакети; Кабінет Катерини II та його продовження; Справи Морського відомства; Воронцови; Російське історичне товариство [11]. Вивчення документів названих фондів дозволяє відтворити становлення та перші етапи розвитку вітрильного суднобудування і флоту в Чорноморському регіоні.

У Російському державному військово-історичному архіві (м. Москва) документи з історії кораблебудування України кінця XVIII – першої половини XIX ст. концентруються в наступних фондах: Потьомкін-Таврійський Григорій Олександрович; Колекція військово-вченого архіву (ВВА) [12]. У названих фондах збережено матеріали, що становлять неабияку цінність для вивчення політичних, соціально-економічних умов виникнення суднобудівних осередків на Півдні. Перш за все – Всепідданіші звіти, журнали іменних наказів, рапорти і доповіді, листи відомих осіб. Окремі з них опубліковано, проте поза увагою науковців залишилася частина матеріалів з історії суднобудування.

Вагомий за чисельністю та змістовою цінністю матеріал накопичено в Російському державному історичному архіві (м. Санкт-Петербург). Назвемо тільки деякі, на наш погляд, найбільш значущі фонди: Міністерство торгівлі та промисловості. Гірський департамент; Міністерство торгівлі та промисловості. Відділи торговельного мореплавання і торговельних портів; Міністерства шляхів сполучення. Експедиція водних комунікацій; Фонд Ради Міністрів. Рада Міністрів; Міністерство внутрішніх справ. Департамент загальних справ [13]. Ці фонди містять матеріали, що дозволяють дослідити стан та специфіку цивільного суднобудування на Півдні України в XIX на початку XX ст.

Унікальною архівною установою за кількістю накопиченого матеріалу потрібно визнати Російський державний архів Військово-морського флоту, де компактно зібрані документи, що відображають всі напрями формування та розвитку суднобудування в Україні. У його фондах відклалися документи, на підставі яких можливий аналіз суднобудівної політики владних структур, організації роботи верфей, побудови суден, стану суднобудівних осередків загалом [14].

Документи фондів архіву містять інформацію не лише про процес реалізації суднобудівних програм, а й дозволяють конкретизувати події з історії галузі на підставі персоніфікації за постатями та «долею» кораблів і цивільних суден (наприклад, ф. 26: Шестков Іван Олексійович (1820-1888 рр.); ф. 78: «Новгород», поповка Чорноморського флоту (1874-1903 рр.) та ін.).

У процесі роботи над темою дослідники мають можливість опрацювати документи, відібрані у фондах Російської Національної бібліотеки (РНБ, Санкт-Петербург), зокрема ті, що зберігаються у відділі рукописів. Окрім того, використати матеріали відділу картографії РНБ [15].

Весь джерельний матеріал архівного зберігання за цільовим призначенням й особливостями змісту має певну специфіку, що дозволяє поділити його на такі групи як:

- матеріали офіційних установ, відповідальних за стан суднобудування, постанови, накази, циркуляри; організаційно-розпорядчі документи Морського міністерства;
- розпорядження головного командира Чорноморського флоту і портів; листування з управлінськими структурами Морського відомства; підсумкові та поточні звіти;
- рапорти, доповідні, пояснювальні записки, звіти установ, відповідальних за комплектування, постачання обладнання адміралтейств;
- кошториси, відомості, таблиці щодо конструкції

суден, креслення;

- документи галузевих управлінь та їх установ на місцях, відповідальних за цивільне суднобудування;
- матеріали приватних суднобудівних заводів – листування з Морським міністерством; контракти на спорудження кораблів, постачання обладнання та графіки побудови суден; оперативна інформація.

Резюмуючи викладений матеріал, доцільно зробити такий загальний висновок. У процесі аналізу архівних джерел, автор мав можливість порівняти кількісний та якісний склад справ архівосховищ в Україні та Росії. Потрібно визнати, що пріоритет у науково-інформаційній значимості збережених документів з проблем історії суднобудування в Україні належить фондам Російського державного архіву Військово-Морського флоту (Санкт-Петербург). У 20–30-ті роки ХХ ст. фонди цього архіву поповнилися за рахунок 23 371 справи, переданої з державного архіву Миколаївської області [16]. Отже, в процесі дослідницького опрацювання джерел, з'ясування наукової цінності документів та ступеня об'єктивності вміщених у них відомостей українські дослідники змушені стикатися зі значними труднощами, пов'язаними з збереженням документів у архівах іншої держави. Водночас сутнісне сприйняття джерельного матеріалу з історії суднобудування як однієї з найдавніших галузей промисловості України дозволяє розраховувати на створення об'єктивної картини його поступу протягом століть.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Мальярчук А. А. Верфь на Ингуле / А. А. Мальярчук. – Ленинград : Судостроение, 1989. – 405 с.; Корабельная летопись. Севастопольский морской завод / [В. В. Виноградов, Т. А. Гаврилова, Н. Е. Голубев и др.]; ред. А. А. Череватый. – Севастополь : Арт-принт, 2003. – 534 с.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 268: Південне районне охоронне відділення; ф. 274: Київське губернське жандармське управління; ф. 356: Канцелярія Миколаївського військового губернатора; ф. 574: Канцелярія старшого фабричного інспектора Київської губернії Міністерства торгівлі і промисловості м. Києва; ф. 970: Начальник відділу корабельних лісів у західних губерніях. Департамент корабельних лісів Морського міністерства м. Києва; ф. 1424: Правління товариства пароплавання по Дніпру та його притоках і Другого пароплавного товариства (м. Київ).
3. Державний архів Миколаївської області, ф. 216: Миколаївська міська управа, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії (1870-1920); ф. 222: Миколаївська міська дума, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії (1797-1920); ф. 230: Канцелярія Миколаївського військового губернатора, м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії (1805-1901).
4. Там само, ф. 297: Миколаївський суднобудівний завод «Наваль» Бельгійського акціонерного товариства, м. Миколаїв, Херсонського повіту Херсонської губернії; ф. 300: Миколаївський суднобудівний завод Російського суднобудівного товариства «Россуд», м. Миколаїв Херсонського повіту Херсонської губернії (1909-1919).
5. Там само, ф. Р-3020: Особистий фонд Журавля Акіма Лазаровича; ф. Р-5858: Особистий фонд Крючкова Юрія Семеновича.
6. Журавель А. Л. Верфи на Ингуле – 180 лет (завод им. 61 коммунара) / А. Л. Журавель // Судостроение. – 1963. – № 12. – С. 72-75; Его же. Первый корабль революции / А. Л. Журавель // Судостроение. – 1970. – № 11. – С. 52-53.
7. Крючков Ю. С. Алексей Самуилович Грейг / Ю. С. Крючков. – М. : Наука, 1984. – 104 с; Его же. Корабль и эстетика / Ю. С. Крючков. – Николаев : el Talisman, 2007. – 172 с.; Его же. Подводные лодки и их создатели. 1900-2000 гг.: Драмы людей, кораблей и идей / Ю. С. Крючков. – Николаев : ИИП «Степь-инфо», 2007. – 256 с.
8. Державний архів Одеської області, ф. 1: Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора; ф. 2: Канцелярія одеського градоначальника; ф. 3: Головний статистичний комітет Новоросійського краю; ф. 147: Особистий фонд. Скальковський Аполлон Олександрович.
9. Державний архів Херсонської області, ф. 180: Управління робіт Херсонського торговельного порту Міністерства торгівлі та промисловості (1907-1917); ф. Р-629: Херсонський підрайонний комітет Всеросійської професійної спілки робітників металургів м. Херсон, Херсонської губернії з 1921 р., Миколаївської губернії, з 1922 р. Одеської губернії, з 1923 р. Херсонського округу (1919-1930); ф. Р-735: Херсонська філія Миколаївського державного історичного архіву; ф. Р-4009: Колекція документів красназців Херсонщини (1894-1998), оп. 6: Вадон Борис Євгенівич – красназець (1911-1996).
10. Державний архів міста Севастополя, ф. 4: Благочинний церков Севастопольського округу; ф. 15: Канцелярія Севастопольського градоначальника.
11. Російський державний архів давніх актів, ф. 1: Секретні пакети; ф. 10: Кабінет Катерини II та його продовження; ф. 21: Справи Морського відомства; ф. 1261: Воронцови; ф. 1292: Російське історичне товариство.
12. Російський державний військово-історичний архів. ф. 52 – Потьомкін-Таврійський Григорій Олександрович; ф. 846 – Колекція військово-вченого архіву (ВВА).
13. Російський державний історичний архів, ф. 37: Міністерство торгівлі та промисловості. Гірський департамент; ф. 95: Міністерство торгівлі та промисловості. Відділи торговельного мореплавання і торговельних портів; ф. 159: Міністерства шляхів сполучення.

- Експедиція водних комунікацій; ф. 1276: Фонд Ради Міністрів. Рада Міністрів; ф. 1284: Міністерство внутрішніх справ. Департамент загальних справ.
14. Російський державний архів військово-морського флоту, ф. 166: Департамент Морського міністерства. С.-Петербург (1803-1828); ф. 172: Канцелярія Віце-президента Адміралтейств-колегії генерал-фельдмаршала І. Г. Чернишова. С.-Петербург (?-1797); ф. 197: Канцелярія князя Г. О. Потьомкіна-Таврійського по управлінню Чорноморським флотом (1778-1801); ф. 198: Канцелярія Віце-президента Адміралтейств-колегії адмірала Г. Г. Кушелева. С.-Петербург (?-1801) (1787-1801); ф. 227: Височайші повеління, рескрипти і укази (колекція) (1725-1917); ф. 243: Управління Головного командира Чорноморського флоту й портів Чорного моря. Миколаїв (1785-1908) (1783-1910); ф. 245: Чорноморське Адміралтейське правління. Херсон. Миколаїв (1785-1798); ф. 410: Канцелярія Морського міністерства. Петроград (1836-1918); ф. 1047: Виконавча експедиція при управлінні Чорноморським департаментом (1808-1831); ф. 167: Всепідданіші звіти по флоту й Морському відомству (колекція) (1829-1916); ф. 409: Управління Морською будівельною частиною. Москва (1911-1918); ф. 417: Головний Морський штаб (ГМШ). Петроград (1884-1918); ф. 418: Морський Генеральний штаб. Петроград (1906-1918); ф. 427: Головне управління кораблебудування і постачання Морського міністерства. Санкт-Петербург (1885-1911).
  15. Российская национальная библиотека, ф. 342: Картографічні матеріали; Ф. 417: Лазарев М. П.; ф. 550: Загальне зібрання рукописної книги; ф. 856: Шестаков І. О.
  16. Миколаївський обласний державний архів. Путівник / [Блябліна В. В., Галдіна Г. С., Кравченко М. О.] ; під ред. Ш. С. Людкевського. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 256-258.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;
Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

© Н. О. Рижева, 2011

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2011